This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

GRAD
EREN
415
BUHR

A 989,432

Digitized by Google

1026

ՏՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԻՄ ԹԱՂԻՍ ՄԷՋ

415

ԳՐԵՑ

ՏԱՐԺԵԱՆՑ

> Pourquoi mon cœur bat-il si vite?
> Qu'ai-je donc en moi qui s'agite,
> Dont je me seus épouvanté ?
>
> A. DE MUSSET, *La nuit de mai*.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

ԱՐԱՄԵԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1880

Digitized by Google

Digitized by Google

Sharzheants, Hasgiwghts,

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

Shrjagayutiwn im taghis...

ԻՄ ԹԱՂԻՍ ՄԷՋ

ԳՐԵՑ

ՇԱՐԺԵԱՆՑ

Pourquoi mon cœur bat-il si vite?
Qu'ai-je donc en moi qui s'agite,
Dont je me sens épouvanté ?

A. DE MUSSET, *La nuit de mai*.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԱՐԱՄԵԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1880

Digitized by Google

Grad
EREN
415
BUHR

Digitized by Google

415
21.10.99

ՁՕՆ

Վ Ա Ղ Ա Մ Ե Ռ

ՊԱԼԵԱՆ ՄԱՔՐՈՒՀԻ ՏԻԿՆՈՋ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԲԱՆ

Իմ Նախաբանս, եւ իմ վերջաբանս, բառ մ՚է միայն:

Ո՞րն է այդ բառն:

ԴՊՐՈՑ:

ՏԱՐԺԵԱՆՑ
Հասգիւղցի

Պէշիկթաշ, 7 Մայիս 1880.

Digitized by Google

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԻՄ ԹԱՂԻՍ ՄԷՋ

Ա

ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ

Տուներ կան, որք ճարտարապետական գոհարներ են, եւ արժան, հետեւաբար, երկար եւ ճարտար նկարագրութեան. տուներ կան, որք ուխտագնացութեանց առարկայ են այսօր, զի վեհ արանց ծննդարան եւ բնակարան եղած են. տուներ կան, օժտուած արուեստից ու գեղարուեստից հրաշակերտներով, որք բանաստեղծներ կը ներշնչեն եւ իմաստասէրներ կը լուսաւորեն:

Այդ տեսակ ապարաններէն ու բնակարաններէն չէ մեր տունն:

Ապաքէն մերթ ընդ մերթ կը խոնարհին մեզ այցել մեծ մարդիկ, այլ մեծ մարդու մը խանձարուր քաղուած եւ կամ մեծ մարդոյ կեանք անցած չեն այս տան մէջ: Նախաստեղծ ամոլից նման մերկ են մեր որմունք եւ մեր ձեղունք: Տունն ալ, անարուեստ

եւ անզարդ, կը թրթռայ գերդ տերեւ, ոչ այնքան հնամի թէեւ,—զօսացեալ յառաջ քան ժամանակին, աւա՜ղ, դարուն երիտասարդներուն նման...։

Բարեբախտաբար, երկին կ'երեւի մեր տան երեք կողմէն ալ. այլ ծով եւ ոչ մէկ կողմէն, եւ ոչ մէկ յարկէն կը տեսնուի դժբախտաբար. պատառ մ'ալ հող ունինք տան ետին, ուր քանի մը ծառատունկներ կը բարձրանան, քանի մը հաւեր կը կտկտան ու քանի մը կատուներ կը դարանին— որսալ երկնից թռչուններն, որք մերթ կ'իջնան մասնակցիլ հաւուց խնճոյքին։ Այս կատուներն իմ մտացս անհամա՜ր խոհեր, այս երկինն իմ հոգւոյս անվախճա՜ն երազներ, ու, սիրուհւոյ մը նման, ծովուն հեռաւորութիւնն ալ իմ սրտիս ամենախորի՜ն տրտմութիւն կ'ազդեն...։

Երեք սեւազգեստ կանայք,— որք ակամայ Մագպեթի խորհրդաւոր կիներն ինձ ի յուշ կ'ածեն. երեք երիտասարդք,—որք արդէն ժողովօղին վերջին բառն արտասանած են. ահա տանս մէջ իմ բնակակիցներս։ Սպասաւոր մ'ալ ունինք, Բարսեղ աղբար, որ ամանորին կրկին կ'ուրախանայ, զի տարին կը նորի, զի իր անուան տօնախմբութիւնն կը կատարուի,—եւ մանաւանդ զի պարգեւ կ'ընդունի...։

Ա՜հ, մանուկ մը չը կա՛յ մեր տան մէջ, եւ անտարակոյս այս է մեծագոյն պատճառն իմ ամենամեծ տրտմութեանս...։

Մանո՜ւկ մը... Եւ այդ կականն, այդ աղաղակն, այդ ցնծագին ճիչն, այդ հրեշտակային ժպիտն, այդ տկարութիւնն, այդ զօրութիւնն հոգին մարդուն կը պահեն արթուն զուարթուն։ Այդ տպա-

Digitized by Google

կանութեան մէջ սուրբ, այդ տխեղծութեան մէջ մեծ, այդ մերկութեան մէջ շքեղ, անասնութեան եւ աստուածութեան յանդ այդ էակն, որ աչուկներն ու սրունքներն կը սրբես, որ թաթիկներն ու տոտիկներն համբուրես, որ քա քա կը ձայնէ՛ քեզ, եւ ում ծոծան կը ցուցնես..., որ կ՚ուզէ բռնել կրակն, եւ ում տատրակ մը կը ներկայացնես, որ թռչիլ ըղձայ, եւ ում քայլել կ՚ուսուցանես, որ թռչնոց լեզուով հարց առնէ քեզ, եւ ում մարդկան բարբարիկ լեզուով կը պատասխանես, այդ նկուն եւ միանգամայն անհո՛ւն էակն, այո՛, սփոփիչ, ուսուցիչ, լուսաւորիչ մ՚է քեզ համար։

Մանո՛ւկ, օրրա՛ն։ Մանուկն յուշարար է մարդոյն՝ մեծութեան. օրրանն հեռի պահէ տապանէն ըղմարդն։ Հայրեր անտարակոյս առաւել կը խորհին մարդոց բարօրութեան. ու դուն ուրեք հայրեր կ՚ըլլան անձնասպան։

Այո՛, ամէն տան պարտէզ մը հարկ է, ամեն երիտասարդի ընկերուհի մը հարկ է։

Թիթեռնիկն անվրէպ պիտի գայ պարտիզին, եւ մանկիկն օրհնեալ ամոլին. Ցօղն պիտի իջնայ ծաղիկին, ու երանութիւնն ընտանիքին...։

Բ

ՊԷՇԻԿԹԱՇ

«Ո՛վ երջանիկ Իւսկիւտար,» կ՚երգէր Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան։ Զը գիտեմ Պէշիկթաշին երջան-

կութիւնն, այլ պիտի հաչակեմ իր գեղեցկութիւնն։

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր Պօսֆօրական կապուտակեղ երկինով, եւ իր արդաւանդ դալարագարդ ու ծաղկազարդ երկիրով։

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր յոգնաթիւ հանգունաւէտ պալատներով ուր հուրիներ արքայից ու արքայորդւոց համար կը մարմնանան, եւ իր տաճարներով ուր հրեշտակներ մաքուր հոգւոց կերեւնան. Ճուխուր հուխուոյ փեստենըլը. . . ։

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր երկնաբերձ սպիտակ մինարէներով ու սգաստուեր սեւ նոճիներով, որոց «Հովանւոյն ներքեւ միթէ՞ խուն ինչ հեշտագոյն է մահուան քունն։» (*)

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր Ըխլամուրով, ուր թըռչունք իրենց գեղգեղանօք եւ թըքուհիք իրենց դիւթիչ նայուածօք՝ հեշտութեան եւ յուսահատութեան, անմահութեան եւ մահուն միանգամայն յորդոր կարդան մարդուն։

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր պարարտ արօտներով, իր պտղառատ անդաստաններով, իր ֆըսգըյէներով, իր չէշմէներով, ու իր Մարգարի պարտէզովը, որ երկրաւոր դրախտն է Պէշիկթաշին, ուր չար ու բարի պտուղն նախ ճաշակած է Պէշիկթաշցին. — այն Մարգարի պարտէզն, ուր ոմանք ոգիով կ'արբենան, ոմանք սիրով եւ ոմանք բնութեան վեհ ներդաշնակութիւնով։

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ՝ որ իր դէմ ունի խորհրդաւոր Գըզ-Գուլէսին, եւ իր ետեւ ունի խոր-

(*) Ուկօ Ֆօսքօլօ:

հըրդաւոր Ըլտըզ-Քէօշքին,— ուր արքայական երաժշտութիւնն ամեն երեկոյ Նէապօլսոյ կը փոխէ Պօլիսն . . . ։

Կը վերջանայ երաժշտութիւնն, այլ չը՛ վերջանար Պէշիկթաշի գեղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնն ։

—Գիշերն հասած է. նաւամատոյցն իջիր, նաւակ մը մտիր, ու դէպ ի վար թիավարէ. — Տօլմա-Պաղչէի պալատն . . . ինչ գեղեցիկ է. հոգի ունին այդ քարերն. կը խօսին, ու կը խորհին այդ մարմարներն.
— Ո՛հ, այս պալատ չ՚է, Պալեան Նիկողոս ինք է . . . ։

— Թիավարէ դէպ ի վեր.— Ո՞վ է այն որ կ՚երազէ պուրակաց ու կոհակաց մէջտեղ. ոտքերն աղի, գլուխն ամպի. ու հուր ու ջուր. ու սքօղ ու շող. անձայն ու ձայն . . .— Պալատէն աւելի վեր բարձրացուր աչերդ. կը նայի՞ս մահիկն նիհար, ու կորամէջ, ու դալկադէմ, որ կը նայի Չըրաղանի չնաշխարհիկ պալատին. Ճարտարապետն ինք է, հիւծեալ Յակոբ Պալեանն է . . . ։

Ու հառաչես, ու կողկողէ կոհակն, ու հեծէ սոխակն, ու հծծէ զեփիւռն . . . ։

Ու կը սխրիս, ու կը տխրիս, ու կը թմրիս . . . ։

Ա՜հ, թէ զարթնուի՛ր զուարթնոյ մը ծոցն . . . ։

Գ

ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Պէշիկթաշի մէջ երեք մզկիթներ կան, երկու եկեղեցիներ Յունաց, եւ եկեղեցի մը Հայոց։

Digitized by Google

«Գերեզմանն անծածկոյթ եկեղեցի մ'է.» գրած է Խաչատուր Միսաքեան։ Թուրքերն եւ Յոյներն ալ արդեօք այնպէ՞ս խորհելով, միմեանց մօտ հաստատած են աղօթարան ու դամբարան։ Միայն Հայոց գերեզմանատունն է թաղէն դուրս մնացած, եւրոպական գովանի սովորութեան համեմատ։ Սակայն Հայոց դժբախտութեան համար, որպէս ամեն կողմ Պէշիկթաշին, Հայոց մեռելատան մօտ ալ պալատ մը բարձրացուցին.—եւ թագաւորք ամեն մահկանացուներէն նուազ կ'ախորժին մահուան տեսարանէն։ Արդ, ոչ սակաւ ամերէ ի վեր, մեր թաղի մեռեալք ալ Զէյթին-պուրնու կը թաղուին, միայն թէ կտակ ըրած չըլլան աւելի հեռու տարուիլ. Հողին հանգիստն ամեն տեղ նոյն չէ՛, սիրելեաց մօտ հանգիստն աւելի քաղցր է՛...։

Կը սխալի՞մ արդեօք, անուանելով Պէշիկթաշի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին փոքրիկ գլուխ գործոց մը ճարտարապետական։ Գոգցես թէ Տիրամայրն ինք ներշնչած ըլլայ ճարտարապետն, կամ թէ դշխոյն երկնից իր երկրաւոր տան յատակագիծն ինք անձամբ գծած եւ ճարտարապետին գծասեղանին վրայ դրած ըլլայ քնոյն մէջ,—որպէս արեւելեան եւ արեւմտեան մեծակառոյց եկեղեցեաց ոմանց համար նմանօրինակ հրաշալի վէպեր կ'աւանդուին։

Գուզկունճուգի եկեղեցւոյն հետ Կոստանդնուպօլսոյ միակ գմբեթայարդ եկեղեցին է մեր տաճարն։ Խորհրդաւոր է մանաւանդ խորանն. մեծավայելուչ, անձուկն է խորանն. ոսկիով ու միւռոնով օծուած, ստուերով պզօղուած ու լոյսով ողողուած,

երկնաւոր Թագուհւոյն, որբուհւոց սրբուհւոյն արժան է խորանն, ուր, գիրկն Յիսուս մանուկն, կը դահակալէ Տիրամայրն, տիեզերաց ժպիտն, ստուերի մէջ ծածկեալ, ստուերի մէջ գեղափայլ։

Այլ ոչ այդ աղօտ աղու պատկերն, ոչ դահարն, ոչ ոսկին, ոչ աստուածամայրն ոչ աստուածորդին այնքան կը գրաւեն ականոզիդ, հոգիդ, որքան... այն ԱՋՔՆ, որ խորանին բարձրէն կը քննէ մինչեւ խղճմտանացդ խորերն. որ [illegible]։ Եհովան է, Սինա լերան փայլատակմանց մէջ երեւեցող եւ որոտացող ահաւոր Աստուածն է, ԱՐԴԱՐՆ է այն, ՈՐ Է՛Ն, եւ որ օրէնքն են ակն ընդ ական եւ ատամն ընդ ատաման։

Այդ ամենատես, ամենաթափանց, ամենաքննին ԱՋՔՆ, ու քերոբէներ, ու մարգարէներ, եւ առաքեալք, եւ աւետարանիչք, Յովհաննէս Մկրտիչ, Գրիգոր Լուսաւորիչ ըզ քեւ շուրջ բոլորեն, ակնդէտ քեզ հային, ու թուի իմն թէ համար ի քէն պահանջեն արարոցդ ամեն։ Արդարեւ ահեղանման բան մը կայ այդ պատկերներուն մէջ, որք ամեն եկեղեցիէ աւելի մեծախուռն, մեծամարմին եւ մեծաբարբառ են այս տաճարին մէջ։ Պատկերահանն արդեօք հանչցած է Մուրիլյօն...։

Աւագ հինգշաբթի ցերեկ եւ աւագ ուրբաթ գիշեր մանաւանդ վսեմ է Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին։ Արեւուն, անհամար կանթեղներուն ու ջահերուն, եւ սրբոց ու սրբուհեաց հոգւոց հրաշափայլ լոյսն, լոյսն նիւթական եւ լոյսն աննիւթական, աւագ հինգշաբթի ցերեկ եկեղեցին կ'ողողեն միաբան։ Աւագ ուրբաթ գիշերն, այդ պատկերաց ստուերք ու բոլոր ստուերք Աստու-

ծոյ մուն, յաւելնալով ընթերցուածոց ախորժութեան, եւս առաւել թանձր առնեն նաեւ գիշերուան խաւարն, եւ սխրագոյն եւ ահեղագոյն եւս առնեն տաճարն: Ո՜ վսեմութիւն կրօնին . . . :

. . . .

Քահանայք ; այս եկեղեցւոյն մէջ, փոքրաթիւ եւ մեծաւ մասամբ տգէտ են: Երգեցիկ մանկունք ընդհանրապէս սուրբ բանից ու տաղից արժան եղանակաւ երգել կարող չեն: Քարոզիչն, Յորէն եպիսկոպոս, բանաստեղծ մատենագիր, ազգային ամենամեծ գրագիտաց մին, նշանաւոր քարոզներ կը խօսի ժողովրդեան, որ ընդհանրապէս պանդուխտ աշխատաւորներէ կը բաղկանայ: Գեղեցիկ եկեղեցի, գրագէտ քարոզիչ, տգէտ քահանայք, տգէտ հաւատացեալք, — եւ թերահաւատ, եւ անհաւատ հաւատացեալք . . . :

. . . .

Զի կան, որք եկեղեցի կ՚երթան, կ՚աղօթեն, սուրբ գիրք ու քարոզ կը լսեն, կը խոստովանին ու կը հաղորդուին գրեթէ մեքենաբար, առանց լաւ գիտնալու թէ ինչ կ՚ընեն. — եւ այս մեծամասնութիւնն է: Կան որք եկեղեցի կ՚երթան; եւ որոց մտաց մէջ հաւատ եւ անհաւատութիւն սկսած են իրենց մարտն. մերթ անէտաբեր կամ կենաբեր, ըստ պարագայից: Կան որք եկեղեցի կ՚երթան սովորութեամբ; կամ սիրամբ, կամ կեղծաւորութեամբ, կամ ազգասիրութեամբ; թէեւ այդ մարդկան համար Աստուած ամեն տեղ է, եւ մանաւանդ բնութեան ծոցն է. Dieu dans la nature: Կան ալ ունայնամիտ, անմիտ անձինք, որք զարդ ցուցնել կամ զարդ դիտելու համար կ՚երթան եկեղեցի.

Digitized by Google

դոցա խորանն է վերնատունն, դոցա պատուանդանն է զուարճութիւն. . . . :

Եւ այդ դատապարտութեան, արգահատութեան արժան էակաց թիւն օր աւուր, ամսէ, կ'աւելնայ, կը ստուարանայ: Թեթեւամտութիւն եւ ապականութիւն ամենուրեք իրենց հետ կը տանին, պաշտօնատանց մէջ, ընտանեաց մէջ, եկեղեցւոյ մէջ: Ընդհանրապէս Փռանսերէն կը խօսին այդ պարոնները, ու ոչ լեզու մը լաւ ուսած են, մանաւանդ իրենց մայրենի լեզուն. անկրօն են, ու ոչինչ երբէք ուսումնասիրած են, ոչ կրօն, ոչ ազգ, ոչ պարտք ոչ իրաւունք, ոչ հայրենիք ոչ ընտանիք: Ոչ անցեալի վրայ մըջօրէն կը խորհին, ոչ ներկային վրայ, ոչ ապագային վրայ. ոչ Աստուծոյ են ոչ մարդոյ, 'ի մի բան:

Դուք կը տագնապիք, եկեղեցականք, երբ կը տեսնէք երիտասարդութիւնն ճարակուած անկրօնութեամբ. իսկ ես տագնապելով կը տագնապիմ, տրտմելով կը տրտմիմ, արտասուելով կ'արտասուեմ տեսնելով երիտասարդութիւնն ընդհանրապէս վարակուած անբարոյականութեամբ: Բարոյապաշտ մարդն, աստուածապաշտ ալ չըլլայ, միշտ իր նմանեացն օգտակար է. մինչդեռ անբարոյական մարդն, իբրու ժանտախտ, ընկերութեան վնասակար է, թէեւ ամեն օր եկեղեցի երթայ, պատկեր համբուրէ, մոմ վառէ, ծոմ պահէ, խոստովանի եւ հաղորդուի ամեն տաղաւարի, Վարֆ արբոց կարդացած ըլլայ, եւ Սաղմոսն ու Կտակարանն գոց գիտնայ:

Այսպէս խօսելով, ո՛ կրօնաւորք, չեմ եւ սպառ-

նար եկեղեցին փակել, այլ՝ զայն ընդարձակել. չ՚եմ մտաբերեր ուրանալ Աստուած, այլ ընդլայնել Աստուած, որպէս իմաստասէր մը (*) կ՚ըսէ։

Դ.

ԴՊՐՈՑՆ

Տղայ էի, երբ օր մը Պալեանց տունն գացի, եւ անդ մանկամարդ երկու կանայք տեսայ։

Գէր էր մին, քաղցր էր, ու գրաւէր՝ մայրութեան, մանկութեան համար նա ծնած ըլլալ թուէր. մանկանց վրայ գուրգուրալու, մանուկներ գիրկն առնելու, մանկանց գիրք ու գրիչ բռնել տալու համար թուէր նա ծնած ըլլալ։ Միւսն... ինք դեռ մանուկ էր... այնքան փոքրիկ, այնքան բարակ, այնքան աղուոր, այնքան աղու էր այն կինն,— այնքան երկնային...։

Այդ երկու չնաշխարհիկ էակք, երկու ազնուական անզուգական երիտասարդաց յաւէտ երկրպագութեան առարկայք, կենաց գարնան մէջ իբր յօժարակամ թողին աշխարհ, ու հայր, ու մայր, ու սիրահար, ու գոհար, ու թագ, ու պսակ,— « իրենց սպիտակ ստինքն վարդ բերանի մը » զուր սպասելէ յետոյ... (**)։

Բէմպէ Հանըմի դագաղին ետեւէն գացին հե-

(*) Ցիտռօ։

(**) Մանկիկ մը գիրկն, պատկերն հանել տուած է Մաքրիկ Հանըմ...։

ծնծաղին բանաստեղծք ու բանաստեղծութիւնք, ոյց մէջ ապրած, այսինքն երազած էր աշխարհիս ամենէն բանաստեղծական էակն : Իսկ Սարգիս Պալեան իր սիրելւոյն անմահ մահարձան մը կանգնեց. — Մաքրուհեան Վարժարանն :

Ձորս կողմէն ալ լոյս կ'ընդունի Պէշիկթաշի Մաքրուհեան երկսեռ վարժարանն, մեծատարած շէնք, խոր ու բարձր, քար ու կիր : Այլ ի՞նչ օգուտ լոկ արեգակին, արտաքին լոյսն. Լոյսն, 'զոր Կէօթէ կը խնդրէր, լոյսն որ կ'ողողէ Գերմանական եւ Ամերիկեան վարժարաններն, բացակայ է մեր կրթարանէն, աւա՜ղ, մեր բոլոր կրթարաններէն . . . : Ի՞նչ օգուտ, կ'ըսեմ, լոկ նիւթական բարձրութիւն, լոկ նիւթական մեծութիւն. ո՞չ ապաքէն առաւել աննիւթ քան նիւթական էակ մ'է մարդն էապէս :

Այլ մեք հետամուտ չե՛նք բնաւ բարոյական մեծութեան, իմացական, բարոյական յառաջադիմութեան. շատ է մեզ համար փոխանակ, նիւթական յառաջադիմութիւն : Հոգաբարձուներ, անօրէններ, դասատուներ, դաստիարակներ, ո՞վ կ'ուրանայ, անընդհատ միմեանց կը յաջորդեն. տղայք վարժարան կը մտնեն, ու տղայք վարժարանէն կ'ելնեն. աչքերնին գոց են : Այլ մտքե՞րն, այլ սրտե՞րն. ինչ փոյթ :

Ա՛հ, ձեր համբաւոյն չափ իսկ արժանի էք, Պէշիկթաշցիք, ո՛ անցեալի մարդիկ : Անցեալն եկեղեցին է, եւ ձեր եկեղեցին պայծառ է. ապագայն դըպրոցն է, եւ ձեր դպրոցն խաւար է : Ճրա՜գ, շատ կը վառէք տաճարին մէջ, այլ ուսուցիչք սակաւ են վարժարանին մէջ : Ո՞վ գիտէ, գուցէ կը մտաբերէք իսկ նորոգել ձեր եկեղեցին որ կարօտ չ'է նո-

Digitized by Google

բռնադատն, ընդարձակել Աստուծոյ տունն, ուր չէին ամփոփած հաւատացեալքը. Նա փոխարէն, անտարակոյս կը մտածէինք, եթէ հնար է, անձկացնել, նսեմացնել մեր վարժարանն... որ կարօտ է հիմնական բարենորոգման:

Այո, ամենամեծ ճշմարտութիւնն այս է. — մեք, Պէշիկթաշցիքս մանաւանդ, եկեղեցասէր ժողովուրդ ենք, քաջ եկեղեցական ենք, եկեղեցւոյ պայծառութեան մանաւանդ կը մտածենք: Արդ...

Արդեօք Սամաթիացիք կրնա՞ն նախանձել մեր եկեղեցւոյ պայծառութեան, ընտրենք զայն. — Ձ'եղաւ. Սամաթիացւոց աւելի կրթասէր եւ ազգասէր կ'երեւի քան եկեղեցասէր. արդէն այդ մանկավարժն անծանօթ էր մեզ: արդէն գլխաւոր կը կրէ նա....: Արդեօք Թէրգեան պիտի նախանձէ՞ր մեր եկեղեցւոյ պայծառութեան, ուսուցիչ անուանենք զայն. — Ձ'եղաւ. Թէրգեան, ջերմ կրօննակից մտադրութեան, շատ հոգ չը տանիր հոգւոց փրկութեան. Թէրգեան արդարեւ հիացմամբ կը կարդայ Սողոմոն, այլ կը բանայ գլուխն երբ կարդայ Հոմերոսն: Աճէմեան արդեօք կը նախանձէ՞ մեր եկեղեցւոյ պայծառութեան. հոգաբարձու ընտրենք զայն. — Ձ'եղաւ. Աճէմեան զուարճախօսել բայն աւելի լաւ կը խոնարհէ. քան ողջէնէն. Աճէմեան մանկանց համար հոգի կու տայ, հոգին կը մոռնայ:

Այսպէս կրնայի շարունակել: Կրնայի դեռ անհամար փաստերով պարացուցանել Պէշիկթաշցւոց խորին, անհնարին անտարբերութիւնն իր զաւակաց դաստիարակութեան նկատմամբ: — Ա՛հ, որքան տեսչանոց, որքան հաւաշանոց սգաւէս կ'ելնէ

մերթ այս խօսքն․ «Ո՛չ թէ Զուիցերեան, Ամերիկեան ժողովրդեան զաւակ ըլլալ․ հայրենակցացս յետադէմ վիճակին վրայ որք կարդալու տխուր հարկէն ազատ պիտ' ըլլան... չունիչ ու մելան չը պիտի սպառէի կրթական բարենորոգման վրայ վարչութեան եւ ժողովրդեան քարոզ կարդալ երկայն... ընդունայն։

Այլ միթէ չէ՞մ զրպարտեր Պէշիկթաշն․ միթէ այս թաղն սասուել յուսահատեալ չէ՞ քան 'զոր կ'ըսեմ․ այս թաղն, որ մէկ ազօթից տաճար, այլ ունի երկու խնամոց տաճարներ։

Արդարեւ կայ թաղիս մէջ մասնաւոր Նախակրթական վարժարան մ'այլ, ուր Յոհաննու ծնողք կը ղրկեն իրենց զաւակներն, վստահ ըլլալով որ այդ հաստատութեան մէջ թաղային վարժարանէն աւելի խնամ կը տանի Զաքարիա Պատուելին մանկանց բարւոք դաստիարակութեան։ — Է՜հ, ինչ անմիտ են Ամերիկոյ Միացեալ-Նահանգք, որք անջատական դպրոցներու թիւն օր աւուր կը նուազեցնեն, բազմապատկելով ժողովրդային, թաղային վարժարաններն, ուր մեծատունին, արհեստաւորին ու գործաւորին որդին հաւասար դաստիարակութիւն կ'ընդունին․ ինչ անմիտ են Ամերիկացիք, որք մանկութեան մէջ եղբայրաբար ապրիլ կը վարժեցնեն իրենց զաւակներն, որպէս զի ապա, չափահասութեան մէջ, սոքա միմեանց արիւն չը խմեն․ ինչ անմիտ են Նոր աշխարհի մարդիկ, որք լուսաւորութեան ու բարօրութեան, դիւրակեցութեան ու խաղաղութեան մէջ կը լողան։ Այլ մեք վերադառնանք մեր ոչխարներուն։

2

Մեր ոչխարաց, ա՛հ, մեր զաւակաց մարմնաւոր ու մտաւոր զարգացման երբէք լրջօրէն չ'ենք խորհիր։ Երբ Զաքարեան Նախակրթարանի շրջանն աւարտեն աշակերտուհիներն, ուսմունքն մէկ ալ երթան լրացը-նել։ Թաղային վարժարանն, արդէն տեսանք, ոչ ընտելական է; ոչ նախակրթարան; ոչ ուսումնա-րան. Auvergnat, ni homme ni femme. *Նոյն օր-բալի վիճակն ունին եւ դրացի թաղեր, Միջագիւ-ղի եւ Ղալաթիոյ, եւ համայն թաղից ալ վարժա-րանք։ Ուրեմն մեր բարձրագոյն, եւ մեր խնամա-կալութեան ուսումն տալու ժողովրդեան զաւակն. Ո՞ւր սորվի գիտութիւն, ո՞ւր սորվի փոխադարձութիւն; ո՞ւր սորվի ազգային լեզու եւ ազգային պատմութիւն. Ո՞ւր սորվի արհեստ, ո՞ւր սորվի գեղարուեստ։*

Զ'ունինք դպրոց, չ'ունինք արուեստանոց։ Մեր մանուկն օտարին կրթել կու տանք։ Ու կը մոռնա-լանք թէ Հայոց ազգն աղքատ է, թէ Հայոց ազգն ազատ չ'է։

Գործ կայ, կ'ըսէ Պօղոս վարդապետեան, այլ գործող չը կայ։ Հաց կայ, կ'ըսէ ռամկական առածն, այլ բերան չը կայ։

Եւ ես կը յաւելում, Հայաստան կայ, այլ Հայ չը կայ.

Այլ ՄԱՐԴ ՉԸ ԿԱՅ, աւա՜ղ...։

Digitized by Google

Ե

ՄԱՐԴՈՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Աստուածաշունչին մէջ գրուած է թէ մանանեխի հատի մը չափ հաւատով կրնայ մարդ լեռները շարժել։

Լամենէի Խօսք հաւատացելոյն՝ այն միտքն Աստուածաշունչին մէջն ալ կայ թէ, միութեամբ կարող են մարդիկ դըգրդել աշխարհին տապանածներն, որք լերանց կատարներէն թաւալելով, հանդարտութիւնն կ'արգիլեն։

Երկու գրքերն ալ ճշմարիտ են, եւ առանձնապէս միաբանին, եւ առանց քննադատութեան մասնաւորին։ Հաւատով եւ սիրով, աշխատութեամբ ու միութեամբ կը շարժին ժողովրդ, ու կը շարժին ժողովուրդներն։

Աշխատանքն կ'ապրեցնէ, սէրն կ'ամոքհացնէ մարդը. Հաւատն կը կազդուրէ, կ'արիացնէ. միութիւնն կը մեծացուցանէ, կ'աստուածացուցանէ մարդը։

Տկար է մարդն առանձին, տգէտ է, տխուր է. միութիւնն միաբանութիւն է, միութիւնն զօրութիւն է, միութիւնն քաղաքակրթութիւն է։

Միութեամբ կը բանան ամէն արգելքներ, որք ուրեք ուրեք կը խափանեն քաղաքակրթութեան ուղին։ «Անհուն խոշընդոտի մեծութիւնն Աստուած այնպէս կշռած է — կ'ըսէ Լամենէ — մինչ զի երբեք չը կասեցնէր մարդիկ, որք միասին կ'ուղեւորին. զի ուղեւորութիւն է կեանքը»։

Digitized by Google

Միութեամբ, այո՛, կը հարթին ամէն դժուարութիւնք, ընկերութեամբ կը զօրանան ու կը զարգանան, կը լուսաւորուին ու կը քաղաքակրթուին ժողովուրդք։

Եւրոպական եւ մանաւանդ Ամերիկեան աշխարհաց մէջ ընկերութեամբք անտարակոյս չէն քաղաքաց փոխարկուեցան, ջրանցներ ու երկաթուղիներ ամենուրեք բացուեցան. ընկերութեան եւ ընկերութեանց շնորհիւ հեռաւոր ազգեր եւ հեռաւոր երկիրներ միմեանց մօտեցան, հաղորդակցեցան ու ծանօթացան։ Ընկերութեանց շնորհիւ, մեր դարուն մէջ կատարուեցան այնպիսի գործեր, որք անցեալ ժամանակաց մէջ աստուածոց կը վերագրուէին եւ հրաշք կը կոչուէին։ Ուրեմն իրաւունք չունէ՞ք գրելով թէ միութիւնն աստուածացուցանէ մարդն։

Ընկերութեամբք հիմնուեցան, Հին աշխարհին եւ Նոր աշխարհին մէջ, արուեստական, առեւտրական, ուսումնական եւ գթասիրական ամենամեծ հաստատութիւնք, որք դաստիարակութիւն կու տան մանկանց, գործ կու տան երիտասարդաց, հաց կու տան սովելոց, ջուր քաղցելոց, դարման հիւանդաց, խրատ յանցաւորաց, վարձ առաքինեաց — լոյս ընդհանուր ժողովրդեան, մարդկութեան։

Եւրոպական եւ ամերիկեան օգտաւէտ գաղափարներ ծանօթ դարձած չեն դեռ Արեւելից մէջ։ «Արեւելք արշալուսոյ երկիրն է» կը յեղյեղէ Վիքթօր Հիւկօ։ Երբեք այնպէս էր երբեմն.... Զրադաշտեան, Վեդայէն, Անկի [illegible] Սուրբ [illegible] արեւելեան ժողովրդոց մտաց արտադրութիւնքն, հոգւոց

հրաշալի պղպջակներուն մէջ։ Հանէր Արեւելքին որդին․ Հին Յունաստան Արեւելքից աշակերտն էր։

Արեւելք, այո՛, արշալուսոյ երկիրն էր երբեմն։ Իսկ այսօր....։

. . . .

Սակայն Հին Յունաստանն որ կրթեց Եւրոպան, Եւրոպան որ կրթեց Ամերիկան, այսօր կը յիշեն իրենց ծագումն, իրենց ծնողքն, եւ Ասիան եւ Ափրիկէին կը սկսին հատուցանել իրենց երախտագիտութեան հարկն։ Արեւմտեան աշխարհին գաղափարք կը սկսին թափանցել ու տարածուիլ Արեւելեան ժողովրդոց մէջ։ Եւ Հայն, նախադարդեայց քան 'զամենեսեան, ոչ միայն ընդունեցաւ, այլ եւ գործադրել սկսաւ այդ կենդանարար գաղափարները։ Երբ Հայ կ'ըսեմ, պէտք է իմանալ միանգամայն մայրենաւոր անհատներ։ Ընդհանուր ազգն կը քնանայ դեռ։ Այլ կը հաւատամ թէ Հայութիւնն պիտի զարթնու հուսկ ուրեմն. եւ կը հաւատամ թէ զարթնումի ժամն մօտեցած է արդէն.

«Քնացիր, ո՛վ իմ Հայաստան, քնացիր յուշիկ այն հողին վրայ 'զոր գերեզմանդ կ'անուանեն. եւ քաջ գիտեմ թէ օրօրանդ է այն։» (*)

. . . .

Հնչած է Հայաստանի փրկութեան ժամն, զի Արարատեան ընկերութեան յաջողութիւնն ամեն ակնկալութիւն գերազանցեց. զի նորանոր քոյր ընկերութիւններ, կրթական եւ արուեստական ըն-

---

(*) Dors, ô ma Pologne, dors en paix en ce qu'ils appellent ta tombe, moi je sais que c'est ton berceau !

LAMENAIS, *Œuvres*.

կերութիւններ ալ կազմուեցան եւ նոյնքան յաջողութիւն գտան։ . . . .

. . . .

Ընկերութեան գաղափարն արդէն բաւական ժամանակ է որ մուտ գտած է մեր ազգին մէջ։ Հայաստանի լուսաւորութեան ընկերութիւններէն յառաջ Հայոց մէջ հաստատուած էին (չըսել յաջողած չէին) առեւտրական, հողագործական, կրթական, գրական ընկերութիւններ։ Կոստանդնուպօլսոյ գրէթէ բոլոր թաղերուն մէջ ալ կազմուած էին Սանուց ընկերութիւններ, որք կան ու մնան դեռ։ . . . .

. . . .

— Հանգիստ Ս. Սանդուխտեան եկեղեցւոյն դամբանին, որ Պէշիկթաշ մխիթարուեցաւ մէկ անհատներէ յառաջ, կարծես թէ դարթոնք այս թաղեցւոց ալ մտքերն ու սրտերն։ Երախտագիտութիւնն զգալ եւ խորհիլ սկսաւ; ու Սանուց ընկերութիւն մ'ալ ուր ուրեմն Պէշիկթաշի մէջ հիմնուեցաւ։

. . . .

Հինգերորդ գլուխս վերջին հատուածս, եւ գրադէտ ընթերցողն պիտի ստգտանէ 'զիս թէ, գոնէ շատ իսկ խօսեցայ Ամերիկեան, Եւրոպական եւ ընդհանուր Հայկական Ընկերութեանց վրայ, մինչդեռ հատուածոյս խորագրին կը խոստանայի մանաւանդ ճառել Պէշիկթաշի Սանուց ընկերութեան վրայ։ . . . .

Ապաքէն ըղձալի էր ինձ, ընթերցող բարեկամ, որ կարենայի ոչ միայն ամբողջ գլուխ մը գրել, այլ եւ ամբողջ գիրք մը յօրինել մեր Սանուց ընկերութեան գործունէութեանց ու գործոց վրայ։

Digitized by Google

Ասկային գործը Հիմնարկումէն ի վեր ոչ միայն Թաղային վարժարանն յառաջացած չէ, այլ, աւելի, տակաւ ինք ետ ալ գացած է։

Անտարակոյս քաջ չէմ ուզեր թէ Սանուց ընկերութիւնն է պատճառ այս յետադիմութեան, այլ չէմ կրնար ըսել թէ Սանուց ընկերութիւնն ալ չը գիտցաւ գործել։ Արարատեան, Արեւելեան եւ Կիլիկեան ընկերութիւնք մինչեւ Հնդկաստան, մինչեւ Ամերիկա եւ Եգիպտոս մինչեւ Աֆրիկէի խորերն Հայ փնտռեցին, եւ Պէշիկթաշի Սանուց ընկերութիւնն, թաղին մէջ իսկ, եկեղեցւոյն եւ վարժարանին մօտ տարբնակ անձեր չը տեսներ... Աչք ունին եւ ոչ տեսանեն։

Ա՛հ, խնամատարութեան անմահ Նորոգչին խօսքն որչափ ճշմարիտ է մեր թաղին համար ալ. Ամէն ինչ նորոգելի է. Tout est à refaire!

Գ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Պէշիկթաշի Հայոց մէջ հաղորդակցութիւն, Պէշիկթաշի մէջ ընկերութիւն ալ կայ ոչ։ Ընդհանրապէս կղզիացեալ կ'ապրին ազգայինք այս թաղին մէջ, որ աշխարհագրապէս թերակղզի մ'ալ չէ գէթ։ Բարոյապէս, կատարեալ Արշիպեղագոս մ'է Պէշիկթաշ, թէեւ Արշիպեղագոսի կղզիք անընդհատ նիւթական եւ բարոյական յարաբերութեանց մէջ են միմեանց հետ։

Կը յիշեմ — արդեօք յուշատետրէս մ'է — կը յիշեմ

Digitized by Google

թէ երբեմն այս թաղին ուսումնասէր եւ ազգասէր անձեր, միմեանց տունը կը հաւաքուէին կարդալու ամեն գիշեր, եւ ազգային, ուսումնական եւ քաղաքական խնդրոց վրայ կը խօսակցէին, կը վիճաբանէին. ի մի բան, իրար կը լուսաւորէին:

Եւ յայնժամ Պէշիկթաշի վարժարանն ալ բարեկարգ վիճակ ունէր, փայլիլ, պայծառանալ կը սկսէր:

Եւ յայնժամ Պէշիկթաշէն ուղղուած ուղղախոհ նամակներով եւ յօդուածներով կը զարդարուէին մերթ օրագրաց էջեր:

Եւ յայնժամ Պէշիկթաշ անուամբ եւեթ գիւղ էր, եւ իրօք — Բանաստեղծի բառովն — քաղք ըլլալ կը սկսէր:

Այնինչ կը սկսէր յուզուիլ Պէշիկթաշ, կը սկսէր խորհիլ, լուսաւորուիլ, ապրիլ, ի մի բան:

Այս շարժման նախակարապետն եղաւ ողբացեալ, երիցս ողբացեալ, բիւրիցս ողբացեալ Կարապետ Գարակէօզեան. այն երիտասարդն որ աշնանագեղ ծաղկան մը կը նմանէր իր դէմքով, որ Պլուտարքի դիւցազն մը կը յիշեցնէր իր նկարագիրով, եւ որ խամրեցաւ, խաւարեցաւ այնքան վաղ...:

Հազիւ սկսած էր ճառագայթել, եւ, աւաղ, խաւարեցաւ, այո, Պէշիկթաշի արեւն...:

Ուրիշ Կարապետ մը կը բնակի ցանգ այս թաղն: Այլ Կարապետ Իւթիւճեան գրիչ ունէր միայն, եւ Կարապետ Գարակէօզեան ոգի ունէր, — որպէս Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեան; որպէս Պարոն Կարապետ Փանոսեան...

Digitized by Google

Որպէս Կարապետ Ամիրայ Գալեան, որ անկորուստ անմոռաց բարիքներ սփռեց Պէշիկթաշի թաղին եւ համօրէն Հայ ազգին մէջ. (Եթէ մերթ չարիք ալ գործեց, այն չարութեան, այն դեւերուն դրդմամբն էր, որք հրեշտակաց լեզուն կը կեղծէին ազդարար Ամիրային մօտ:)

Անմեղ հալածիչն — ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԼԵԱՆ, — եւ անմահ հալածեալն — ԿԱՐԱՊԵՏ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ — օրհնութեամբ միայն յիշատակուին յաւիտեան: Այլ Կարապետ Տէրոյեանի, որ (իբր հմուտ Հայ) Լարուսի Գաղղիական Բառարանին մէջ անցած է, Հայութեան փառաւորութիւնը յաւէտ փակուած է Կարապետ Տէրոյեանի դէմ:

Է

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԼՍԱՐԱՆ, ԽՕՍԱՐԱՆ.

Քեզ հարցում մ'ընեմ, սիրելի ընթերցող կամ ընթերցուհի:

Պէշիկթաշ երրո՞րդ աստիճանի թաղ է, երկրո՞րդ աստիճանի, թէ երրո՞րդ աստիճանի:

Կը ծիծաղիս, ճիշդ որպէս թէ հարցնէի քեզ. «Բարիզ երրո՞րդ աստիճանի մայրաքաղաք է, երկրո՞րդ աստիճանի, թէ առաջին աստիճանի»:

Անտարակոյս առաջին աստիճանի թաղ է Պէշիկթաշ, ուր Հայք թուաւոր են եւ ունեւոր. Ունին Պօլսոյ ամենէն գեղեցիկ եկեղեցին, ունին Պօլսոյ ամենէն մեծակառոյց վարժարանն:

Սակայն, մինչ նուազ կամ նոյնքան թուաւոր թաղեր կիրակնօրեայ վարժարան, Լսարան, Խօ-

սպրանք, Մատենադարան ունին. Պէշիկթաշի թաղն է՞ր այդ ազգօգուտ հաստատութեանց պիտոյնն անգամ կ'անգիտէ։

Պատասխան ըսի տղուն. — Չի Պէշիկթաշցին ոչ կարդալ կը սիրէ, ոչ գրել կը սիրէ, ոչ խօսել կը սիրէ, ոչ լսել կը սիրէ. Սեր չատ կ'ուտէ Պէշիկթաշցին, այլ Սէր չունի բնաւ Պէշիկթաշցին։ Եւրոպացիք ածական մ'ունին զոր կը գործածեն հասարակօրէն, երբ Արեւելցւոց վրայ խօսին. apathique. Ընդհանուր Արեւելից մէջ գուցէ չը կայ ժողովուրդ, որ չափն Պէշիկթաշցի հայն առաւել արժանաւոր այդ մակդիրին, այդ պատիւին...։

Եթէ ինձ առարկուի Պէշիկթաշցւոյն աստուածասիրութիւնն, կը պատասխանեմ թէ, ուղղախոհ անձանց աչքին, բնաւ արժէք չ'ունի այն աստուածասիրութիւնն, որ չ'է ծնունդ դրական գիտութեան։ Նիւտըն, ԺԷ. դարուն ամենագիտուն մարդն, իր դարուն ամենաճշմարիտ աստուածապաշտն էր։ Եթէ Լիդրէ, տասնեւիններորդ դարուն ամենամեծ իմաստասէրն, ո՛չ կը դաւանի ո՛չ կ'ուրանայ Աստուած, խօսք առաւել աստուածապաշտ է սակայն քան նախնի դարուց եւ մեր դարուն աստուածպաշտ եւ աստուածապաշտ իմաստասէրներն։

Կորէնս եպիսկոպոս կարի գեղեցիկ եւ ճշմարիտ լեզուով մ'ըսաւ թէ, Դպրոցն եկեղեցւոյն նախադաւիթն է։ Ամերիկեցի վայրենիք ալ իրենց կուռքերն կը սիրեն եւ կը պաշտեն, որպէս Պէշիկթաշցիք իրենց Աստուածն։ Մարդն գիտութեամբ եւեթ կ'ըլլայ մարդ։ Տգէտ մարդն անասնոյ հաւասար է։ Իսկ գիտուն մարդն Աստուծոյ մօտ է։ Չի լոյսն Աստուած է, եւ Աստուած լոյս է։ Այդ, Պէշիկ-

Digitized by Google

Թաչցի Հայն, որ եկեղեցւոյ նախատօնէն անցած չ՛է, որ առ հասարակ տգէտ է, հետեւաբար եւ անաստուած է կամ կռապաշտ է։

Պէտք է, եղբարք, մի՛ մոռնալ լոյսն։

Եւ լոյսն կը ծաւալի դպրոցով, գիրքով, օրագիրով, խմբագրատունով, խօսարանով, ժամանակագրութեամբ, արուեստանոցով, արուեստահանդէսով։ Ամերիկեան Միացեալ-Նահանգաց մէջ, Պէչիքթաշի ընկերածանօթութեանց պէտք մը բոլոր այդ քաղաքակրթութեան բարիքներն կը վայելէ առատ առատ։

Պէշիկթաշ եւ ուրիշ Պոլսոյ թաղեր, եւ Զմիւռն, եւ Կեսարիա, եւ Ալեքսանդրիա, եւ Պրուսա, եւ Ադրիանուպոլիս, եւ այլք, որք Ամերիկայի ազատութիւն կ'ուսանին, որք կ'ըմբռնեն մեր ամերիկեան, գիտնալ ու կարծիք կը հագնին, գիտնալի կը ցնեն, յանդուգն ու զօրեղ; եւ հայրենիք կը գործեն, որք՝ ի մի բան, այդ յառաջադէմ եւ ազատամիտ անհատ արուանքին յառաջդիմութիւններն կ'ընդօրինակեն, ե՞ր չեն ներմուծի օրինակել նաեւ նոցա կրթական եւ բարեգործական հաստատութիւններն։

Ե՞րբ Կոստանդնուպոլսոյ եկեղեցականներն Գերմանիոյ կը թողուն մեզ, եւ մեր մէջ անկարգէ կը մտնեն եւ միայն դուրս կ'ելնեն։

Ե՞րբ Պէշիկթաշեան Ակադեմիականներն մեր դրատունն կը մտնեն, այլ ոչ մեր ճղաւին։

Ո՛հ, Հայրենակիցք իմ, խոստովանինք թէ քաղաքակիրթ ազգաց դասուն մէջ մտնել արժան չ՛է դեռ Հայոց ազգն․․․։

Ը

ՑԱԹՄԱ

Վերադարձող տղերքէն յետոյ միթէ՛ անակնկալ չէ՞ր այս անունն — Ցաթման....

Սակայն ո՞ր Հայ չը պիտի յարգէր, չը պիտի սիրէր այն Թուրք աղջիկն, որ Հայերէն կը խօսի, Հայերէն կ'ուսանի, Հայերէն կ'ախորժի, Հայոց հետ կը համակրի։

Ցաթման Եէնի-Մահալլէի բոլոր Հայ աղջկանց սիրելին եղած է։ Որն իր շապիկն, որն իր չըխաղղեանն, որն իր գուլպայն, որն իր կօշիկն, որն իր վզնոցն, որն իր ձեռնոցն, որն իր գօտին, որն իր մատանին, որն իր հովանոցն, որն իր մանեակն, որն իր պատակն կու տայ Ցաթմային, — որ այդ ամենն ունենալով հանդերձ, գուցէ ունեցածը Հայ չ'ունի....

Եղիա Տէմիրճիպաշեանն ալ անուն մը նուէր տուաւ Ցաթմային, — Էջմիածին։ Եթէ Ցաթման գոյնովն աւելի քան իր գեղովն կը յիշեցնէ սխրալի Գանձա-ճէն, փափկագոյն զգացումներովն եղբայրն է նա Գուագինեանօսին։ Երբ Եղիա հանդիպի Էջմիածնին, քմծիծաղով մը կը հարցնէ. «Այծդ ո՞ւր է, որ անունս գրէ.» Ու կը խնդայ Ցաթման, ու կը մոմռայ Եղիա....

Տօլմա-Պաղչէի պալատն որքան մեծ է, այնքան փոքր է Ցաթմայի տնակն, որ իր աղքատութեամբն Թշուառ, եւ իր զգայութեամբն դժբախտ

Digitized by Google

ճակ մ'է։ Իր ողջ արտասուքն սակայն կը խառնուին այն սափորի ջրերուն, 'զոր կը տեսնես միջին ձեռքն Հայաստանէր Թրքահայոյն, որ մանկիկի ձեւն կ'առնէ, երբ իր սափորն լեցուն է։

Ըմբռնմաճութի ծառաց աւնկ չարժ'ուն խեղճիկ մ'է Թաթ-մաճի ընկերութիւնն, կամ մանաւանդ բոյնն։ Տան ներքեւ հօրը ու զաւակը կ'երգեն, տան վրայ հօրը ու թռչունք կ'եղերերգեն. եւ տան շուրջ հասեր եւ ոչխարներ, կովերք եւ երկրագործը կը դե-գերին ափրացին։ Եւ Թաթ-մաճ հայերէն կը խօսի թռչնոց հետ, Հայ աղջկանց ու Հայ ազգաց հետ։

Երբ կը լսեմ խօսակցութիւնն հէգ եւ համակրական այն Թրքահայն, կը յիշեմ մեր, աւա՜ղ, դեռ կարի բազմաթիւ Հայ աղջիկներն, որք օտար եւ կամ Հայ նոյեմ՛ վարժարանաց մէջ ուսում առած, Թաթ-մաճի չափ մաքուր հայերէն խօսիլ չեն գիտեր։ Եւ — խօսք ըղխօսս ծնին, խօսք ըղխօսս կարգան — կը մտածեմ թէ Հայ աղջկունք եւ Հայ տիկնայք ընդհանրապէս աւելի փոյթ ունին պաճուճել իրենց մարմինն սին ու թանկագին զարդերով, քան պա-րարել իրենց միտն եւ սիրտն գիտութեան լուսով եւ գեղեցիկ զգացումներով։

Մեր իգական սեռն, այո՛, նուազ քան արականն, նշանաւոր է հայրենասիրութեամբ եւ ուսումնասի-րութեամբ։

Հայ ազգին արական սեռն կրնայ դէթ պարծիլ քանի մ'անուանի անձերով, այլ իգական սեռն ազգին մէջ ներկայացուցիչ մը չ'ունի դեռ լի հան-ճարով, լի հայրենասիրութիւնով։

Յովհաննա Տառք, Տամ-Ռոլինի Հովհուհին,

Digitized by Google

իր հայրենիքըն պտտտեց արտասուքին, ուհաւոր. Մէջտա-մէջէն Տիկին Բօլան, Գաղղիական յեղափոխութեան հոգին, ապաւնեց Գաղղիան իր նեղքին դժբաղդ ատմնուրէն. Տիկին տը Սդաէլ՝ գաղղիական գրականութեան, կամ որ նոյնն է գաղղիական միտքն եւ սիրտն նորոգեց. Տիկին Ժօրժ Սան գաղղիական ընկերութեան հիմունքն տապալեց, հոգիներն աղէկոծեց....

Երջանիկ երկիր, ուր կանայք սէր եւ գութ կը զգան, որբերն կը նորոգեն, փոքրերն կ'ազնուացնեն. կը գիւթեն գեղով, այլ կը գիւթեն մնայուն գեղեցիկ գործերով։

Վիքթոր Իւկօի մէջ գլուխ մը կայ սա ազգակտրութով. Պօէթն այն այր մը։

Պէշիկթաշ, իմ գեղեցիկ Պէշիկթաշ, քաղաքացւոյ ալ չը կա՞յ արդեօք այնչափ սիրտ մը հայրենեաց սիրոյն Հայաստանը....

Թ

ՄՇԱԿ ՄՏԵՐԻՄՍ. ԱՊՐԻԼ-ՄԱՅԻՍ.

«Բաւ մ'ալ, եղբայրք, եւ կը փակեմ այս մնատեան։»

Բաւ մ'ալ իմ մտերիմ Մշակի վրայ, որ մայրենում Պէշիկթաշ կը բնակի, այլ մտօք ամեն օր կու գայ աշխարհ եւ աշխարհէ դուրս, աշխարհներէ վեր ալ կը դեգերի, իր երեւակայութեան թեւէ։

Այո, աշխարհիս ամենէն գերի եւ ամենէն ազատ էակն է Մշակ — Մ. Հ., յանդուգն իր բերնէն

Նալբանդեանի «Ազատ Աստուած»ն ու Դուրեանի «Հոգիս ըլլայ գեղայդ գերին»։

Մակայն չէին ուզեր, չէին կրնար նկարագրել եւ իմ անհկարագրելի Մշակն, թէեւ իր եւ իմ այլ օրբելի բարեկամ մ'այնքան լաւ ուրուագրած է նորա նկարագիրն; Անդրիի մէջ սկսուած գրքի մը մէջ, որ անուանէ [illegible] — Լոյսեր, անցեր եւ լեռ; եւ որ շատ մեծ անուններ կը պարունակէ; նաեւ շատ սուրբ խօսք եւ ճշմարտութիւններ։

Կ'օրհնակէի սա այդ համուածն, ու՝ պատմութեան հեղինակին պարունակներու եւ անդամատաներու մէջէ, Մշակեան ոգելով, կ'երթայ գտնել մեր Մշակ մտերիմն, միսյնակ, մոածում, մոլորական նսեմասաստեր անապատին մէջ։

Պէշիկթաշի մէջ շատ ու պարզամտան են բանձարեգինաց պարտէզներ։ Երբ ձորուղիէն քայլամոլոր երթամ դէպ Ընկլանաւր, ոհ, չէիմ յագենար աչերս մտափոխակի ձգելով երկու կողմերս, ուր կը տարածուին անդաստաններն, ուր կը հերկեն ու կը սերմանեն, ու կը որբեն իրենց քրտինքն ու կ'օրհնեն երկինքն ժիր եւ անձանձիր մշակներ, Ցոյն կամ Պուլղար աշխատասէր եւ մարտասէր ազգէն։ Եւ ամեն անգամ կը յիշէի ես իմ Վիրգիլիոսն, հնութեան այն ամենամեծ բանաստեղծն, որ աւելի ներշնչմամբ երգեց հաւկալիր քան արիւնալիր դաշտերն, մշակներն քան մարտիկներն, գորավարներն ու զօրաբանակներն, թագաւորներն ու թագուհիներն, գիւքերն ու գիւցազուններն...

Մշակ կոչուն իմ՝ ի յուշ ածեց Մշակ բարեկամն,

Digitized by Google

որ մերթ կ՚ելնէ մտքէս, այլ յար անբաժան է սրտէս։ Այդ-էն բաւական ծանօթ է գրական աշխարհին իր Հօրընակը(?) ընթերցուածովը, որ առաջին տետրն անցեալ ամիս (Մարտ) լոյս տեսաւ Արամեան տպարանէն։ — Խե՛ղճ Պէյլերեան Մաքրուհին, որ յետոյ կին եղաւ մեծահարուստ եւ մեծանձն Մկրտիչ Եսայեանին, եւ որ այսօր իր սքանչելի վարժապետ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի քով կը հանգչի հանգիստ յաւիտենին, անմոռա՜ց Մաքրուհին կ՚ըսէր ստէպ թէ չ՚էր յագենար այն հանդէս(?) եւ համեստ երիտասարդին խօսակցութենէն. զի Մշակ երկու կը լսէ եւ մէկ կը ձայնէ. մէկ կը խօսի եւ երկու կը խորհի. երկու կը խորհի եւ «քիչ կը զմայլի», Պէշիկթաշլեանի բառերովն։

Ամեն անգամ որ, անդաստանաց մէջէն անցնելով ու մշակներուն նայելով ու Մ[illegible] կրկնելով, կ՚երթամ Ըխլամուր, այն վայրն զմայլմանց, ու՞ր կը վախճանին Պէշիկթաշի տուներն, այլ ոչ պալատներն, ապահով անդ կը գտնեմ Մշակն, [illegible] Սուլթան Ապտիւլ-Մէճիտ խանի հրամանաւ տընկուած ամփիթատրոնաձեւ այն եռայարկ անտառակին վարի յարկն, որ առջեւէն կ՚անցնին ու կ՚երթան ծովուն կը խառնուին լեռներէն իջնող ջուրերն, որք յամր յամր երկրէն ելան երկինք եւ արագ արագ երկնէն կ՚իջնան երկիր. եւ այսպէս պիտ՚ ելնեն ու պիտ՚ իջնեն ո՞վ գիտէ որքան դարեր, որքա՜ն ժամանակներ...։

Մտերիմս մինաւորիկ անդ ժուռ կու գայ, եւ աչքն է սրտին վրայ, որպէս կ՚ըսէ, իր «մէկ հատիկ սիրտ»ին վրայ։ Կ՚աղաչեմ 'զայն եւ կ՚ըսեմ. «Մշակ, վե՛ր նայէ. ծառերուն նայէ, ծաղկներուն

նայէ, նայէ Տաճկի կիներուն, փայլուն գեռուններուն. Թռչուններն նայէ, Թիթեռնիկներն նայէ, երկին նայէ. նայէ մահիկին, նայէ աստղիկին. նայէ Աստուած որ ելեր իր տիեզերաց մէջ կը շրջագայի»։ Այս խօսքերուս ի պատասխանի Մշակ նայուած մը կ'ուղղէ, որ սրտիս խորն կը թափանցէ, եւ ըսել կ'ուզէ. «Իմ սրտէս գեղեցիկ, իմ սրտէս քաղցրիկ, իմ սրտէս լուսիկ, իմ սրտէս չընաշխարհիկ, իմ սրտէս բոցագին, իմ սրտէս վեհագին, իմ սրտէս երկնային, իմ սրտէս աստուածային բան կա՞յ միթէ. Միթէ Աստուած սրտէս կը մեկնի՞, որ ելեր — կ'ըսես — տիեզերաց մէջ կը պտըտի....։»

Քանի՜ հազար անգամներ ալ ըսած է սակայն. «Ա՜հ անգամ մը տեսնէի սիրտս... եւ ապա մեռնէի...։»

Այնպիսի միամիտ խօսքեր, 'զորս մանուկ մ'անգամ չ'ըներ, իր բերնէն շատ անգամներ կը լըսուին. այլ իսկոյն կ'իմանայ, կը շիկնի, եւ նախ ինք կը ծիծաղի։ Իր բարեկամք ու բարեկամուհիք, որք բազմաթիւ են, չը պիտի մոռնան յաւէտ իր «կը սիրեմ, ուրեմն կը սիրուիմ»ն։

Կրնար ամբողջ գիրք մը գրուիլ Մշակին վրայ, որ դեռ ամբողջ գիրք մը գրած չ'է. [illegible]... Այլ ես պարտաւոր եմ սատ գոհ ըլլալ այսքանով Մշակին, Պէշիկթաշին եւ իր վիճակին վրայ։

Կոստանդնուպոլսոյ մէջ ուրիշ շատ վայրեր, շատ անձեր, եւ շատ իրեր կան։

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԵԱՆ

Digitized by Google

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

ՁՕՆ 3

ՆԱԽԱԲԱՆ 4

Գլուխ Ա. Մեր տունն 5

Գլ. Բ. Պէշիկթաշ 7

Գլ. Գ. Եկեղեցին 9

Գլ. Դ. Դպրոցն 14

Գլ. Ե. Սանուց Ընկերութիւն 19

Գլ. Զ. Ընկերութիւն 23

Գլ. Է. Մատենադարան, Լսարան, Խօսարան 25

Գլ. Ը. Ծաքմա 28

Գլ. Թ. Մշակ մեռիմս. Ապրիլ-Մայիս 30

Digitized by Google

Digitized by Google

ԳԻՆ ԵՐԿՈՒ ԴԱՀԵԿԱՆ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04146 7492
Digitized by Google